

психологічна просвіта

- 4** **Світлана Олексенко**
Діти з особливостями поведінки:
основні орієнтири для практичного
психолога
У кожній групі дитячого садка є діти, які постійно потребують уваги вихователя, самотверджуються задоволенням, б'ються, кусаються або, навпаки, усього бояться та гіршіються. Чому вони так поведуться? Як працювати з такими дітьми та які умови створити для них у групі?
- Світлана Олексенко**
9 **Алгоритм роботи з дитиною,**
що має особливості поведінки
- Світлана Олексенко**
10 **Сім правил, що допоможуть**
ефективно працювати з дитиною,
що має особливості поведінки



- Світлана Олексенко**
11 **Стратегія допомоги тривожній**
дитині
Для того щоб допомогти тривожній дитині:
• з'ясуйте особливості тривожних проявів та їх причини
• оберіть відповідний діагностичний інструментарій
• визначте напрями корекційної роботи
• налагодьте взаємодію з батьками та вихователями
- Світлана Олексенко**
18 **Ігри та вправи, що сприяють**
розслабленню
- Людмила Терещенко**
21 **Готовність дитини до навчання**
у школі: мотиваційний аспект
Стаття доповнює:
• визначити, які мотиви навчання має дитина
• пригадати навики мотиваційної готовності
• розставити акценти, що стануть в пригоді під час діагностичного обстеження

психологічна діагностика

- Людмила Терещенко**
25 **Методики та тести, що допоможуть**
визначити рівень мотиваційної
готовності до шкільного навчання
- Світлана Олексенко**
30 **Діагностичний інструментарій:**
досліджуємо тривожність
дитини
- Тетяна Гурковська, Ілона Литвин**
Діагностичні методики
32 **Покажи й назви частини тіла**
33 **Знайди дві відмінності**
34 **Відгадай, що і де лунає**
35 **На яку фігуру схожий предмет?**
36 **Покажи і назви членів сім'ї**

корекційна і розвивальна робота

- Валентина Шевчук**
37 **Формуємо в дошкільників**
готовність до навчання у школі
Скористайтесь готовою програмною запискою, щоб підняти в дітей готовність до навчання у школі. Заняття не займуть багато часу й допоможуть розвинути в дошкільників плановальні процеси та дрібну моторику
- Валентина Шевчук**
40 **Будьмо знайомі!**
Конспект першого заняття до програми «Незабаром до школи: готуємося весело й гуртом»
Пропонуємо опрацювати конспект вступного заняття до програми. У ньому — ігри та вправи, що допоможуть поглибити зв'язки з дітьми, розвинути їхню увагу та налаштувати на подальшу роботу
- Валентина Шевчук**
41 **Розвиваємо увагу та пам'ять**
Конспект другого заняття до програми «Незабаром до школи: готуємося весело й гуртом»

інформаційний стенд

- Людмила Терещенко**
43 **Як розвивати в дитини мотивацію**
до шкільного навчання
Пам'ятка для батьків і педагогів



запитання — відповідь

- 44** **Організаційно-методична робота**
практичного психолога
інклюзивного ЗДО: як фіксувати
час в документації
- у записник психолога**
46 **Планер на лютий**



Сім правил, що допоможуть ефективно працювати з дитиною, що має особливості поведінки



Виважено реагуйте на поведінку дитини, контролюйте власні емоції



Безоцінно ставтеся до дитини, зберігайте її гідність та позитивну репутацію



Розмовляйте з дитиною, слухайте її, намагайтеся зрозуміти її потреби та почуття



Вибудовуйте чіткі та зрозумілі дитині правила, будьте послідовні та передбачувані у своїх діях, створюйте відчуття безпеки



Узгоджуйте вимоги до дитини та стиль виховання батьків і педагогів



Демонструйте конструктивну поведінку, соціально-прийнятні форми вираження емоцій, способи розв'язання конфліктів



Формуйте в дитини соціальні вміння та навички



Підготувала **Світлана Олексенко**, старший викладач кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, практичний психолог-методист

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОСВІТА

Для того щоб допомогти тривожній дитині

- з'ясуйте особливості тривожних проявів та їхні причини
- оберіть відповідний діагностичний інструментарій
- визначте напрями корекційної роботи
- налагодьте взаємодію з батьками та вихователями

Стратегія допомоги тривожній дитині



Світлана Олексенко, старший викладач кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, практичний психолог-методист

Запити щодо роботи з тривожними дітьми практичний психолог отримує не часто. Адже тривожний дошкільник завдає батькам і педагогам менше клопоту, ніж гіперактивні, агресивні чи конфліктні діти. Та це не означає, що дорослі байдужі до дитини, просто їм не одразу вдається помітити й розпізнати тривожність. До того ж дорослі сприймають тривожність як проблему лише тоді, коли її прояви мають дезадаптивний характер і безпосередньо сигналізують про проблеми в розвитку особистості дитини. Ба більше, існує й адаптивна тривожність, яка є нормою та сприяє адаптації, створює безпеку на особистісному рівні. Щоб допомогти дитині, практичний психолог має знати про основні маркери тривожності та як вона впливає на розвиток особистості дитини. При цьому важливо розрізнити тривожність та сумішні з нею явища — тривогу, тривожний стан, страх. Також важливо розуміти, що діти по-різному виражають тривожність: одні, щоб зняти напруження, використовують агресію, інші, навпаки, закриваються, тримають переживання у собі. Розглянемо детальніше, як практичний психолог може допомогти тривожній дитині.

Маркери тривожності

Серед рис, які притаманні тривожним дітям, виділяють:

- постійне занепокоєння, страхи — реальні та/або уявні;
- очікування негативних подій;
- напруження в тілі, психосоматичні порушення;
- невідання організувати себе, невпевненість, самокритичність.

Це проблеми емоційного, поведінкового та фізіологічного характеру. Саме ці три групи лягли в основу класифікації симптомів тривожності (табл.).

Симптоми тривожності

Симптоми	Характеристики
Емоційні	• постійне відчуття небезпеки, страху • проблеми з концентрацією уваги • неспокій, нетерпачість • очікування гіршого, страх негативного ставлення чи негативної оцінки • дратівливість • пошук ознак небезпеки • спустошеність, безсилля, збайдужіння • розгубленість, пригніченість
Поведінкові	• неспроможність розслабитися, насолоджуватися спокоєм, бути собою • труднощі з концентрацією уваги • настороженість • недовіра до людей • уникання ситуацій, які можуть зумовити тривогу • прокрастинація
Фізіологічні	• м'язове напруження • біль у тілі • підвищена пітливість • прискорене серцебиття, тремтіння, задихає у стані спокою • розлади сну • проблеми з шлунково-кишковим трактом, нудота, діарея • різкі зміни апетиту • тисня, запинання

Американські психологи Мері Алворд і Патрісія Бейкер (Mary Alvord, Patricia Baker) виділяють **п'ять критеріїв тривожності**:

- постійна стривоженість, настороженість;
- проблеми з концентрацією уваги, а іноді — нездатність зосередитися на чому-небудь;
- м'язове напруження, наприклад, у ділянці обличчя, шиї;
- дратівливість;
- порушення сну.

Вітчизняний психолог Анжела Пасініченко дослідила прояви тривожності в дошкільників у типових для них життєвих ситуаціях та ситуаціях спілкування. Проаналізувавши результати дослідження, виокремилася **три рівні тривожності** — високий, середній, низький (див. Додаток).

Прийми

Тривожність формується під впливом соціального оточення не одразу й поступово стає стійким станом. При цьому потрібно розрізняти

поняття «тривожність», «тривога» та «страх». Тривога — комбінація декількох емоцій, одна з яких — страх. Якщо дитина має багато страхів, вона часто відчуває тривогу. Це свідчить про прояви тривожності в характері дитини. Тривога зазвичай нетривала і нестійка, натомість тривожність — тривалий стан, що проявляється в усіх сферах життя дитини.

У дитини дошкільного віку може виникнути тривожність, якщо батьки та/або вихователі чи інші **значущі для неї дорослі**:

- агресивно ставляться до дитини, порушують її особисті кордони, надмірно опікають, контролюють її;
- висувають до дитини надмірні вимоги, дотримуються стилю виховання, що не враховує її індивідуальні й вікові особливості;
- самі проявляють тривожність;
- недостатньо спілкуються з дитиною, не виявляють уваги, турботи;
- не довіряють дитині, сумніваються в її здібностях, можливостях;
- поводитися непередбачувано, не встановлюють чітких і зрозумілих дитині правил.



Психологи Олена Лютова й Галина Мошкіна вважають, що тривожність розвивається тоді, коли дитина переживає внутрішній конфлікт. Його можуть спричинити завищені й неадекватні вимоги мамі й тата або ж батьків і вихователів дитячого садка. А також вимоги, які пригнічують дитину, ставлять її в залежність від дорослих.

Діагностика

Оскільки тривожність має різні за інтенсивністю прояви та суміжні явища, щоб **надавати психологічну підтримку** дитині, практичний психолог має провести цілеспрямовану діагностичну роботу.

Під час психодіагностичного обстеження дитини, практичний психолог має дотримуватися певних правил:

- проводити обстеження в окремому приміщенні, яке відоме дитині та в якому вона почувається в безпеці. У ньому не має бути предметів та/або малюнків, які посилювали б страхи дитини;
- попередньо встановити емоційний контакт з дитиною;
- спілкуватися в дитячому просторі — сидіти поруч із дитиною, а не навпроти, підтримувати візуальний контакт на одному рівні;
- пропонувати дитині обрати перший вид діяльності — «Що ти хотів (-ла) б зробити спочатку: намалювати чи пограти в гру?»;
- чергувати завдання з різними видами діяльності;
- не оцінювати першу, тренувальну спробу, адже тривожна дитина боїться нового, боїться помилитися, якщо щось не зрозуміла — боїться запитати;

Показники, на які треба звернути увагу

Вибір інструментарію

- пропонувати завдання, які мають багато правильних розв'язків. Наприклад у вправі «Домалюй» дитині пропонують домалювати коло чи іншу фігуру так, щоб перетворити їх на предмет. У такому разі і сонечко, і гудзик, і яблуко, і колесо, і всі інші предмети, що мають круглу форму, будуть правильним розв'язком. «Не так!» чи «Не правильно» — немає.

Фахівець має звертати увагу:

- на емоційний фон дитини. Він дасть змогу оцінити ступінь її емоційного благополуччя. Утім, фахівець має бути обережним, аби не сплутати емоційний фон з реакцією на ситуацію обстеження. Тож ліпше починати діагностичне обстеження з проєктивних методик;
- вираженість емоцій. Якщо дитина майже не проявляє емоцій або, навпаки, надмірно емоційна, плаксива, чутлива, практичний психолог має додатково вивчити її особливості;
- емоційна рухливість або лабільність — зміна настрою, різкі перепади емоцій.

Коли практичному психологу надходить запит від батьків або педагогів, він обирає діагностичні методики, що дадуть змогу отримати фактологічну інформацію та первинно обробити її.

Основні методи діагностики тривожності — спостереження, інтерв'ю та анкетування батьків і педагогів. Також активно використовують тестові та проєктивні методики. Бажано, щоб практичний психолог підбирав методики різних типів: вербальні, проєктивні й діалогічні. Вербальні — інтерв'ю й бесіди; та невербальні — ігри з дитиною. А вже під час роботи з дитиною вирішувая, які з них більше підходять для конкретного випадку, дають більше інформації тощо.

Для того щоб отримати якнайбільше інформації, фахівцеві бажано використовувати як методики, що передбачають безпосередню роботу з дитиною, так і методики, що відображають, як батьки й педагоги оцінюють поведінку й особливості дитини*.

Поради дорослим

Щоб розвивати та підтримувати дошкільника, який має тривожність, потрібно створити умови, що не стимулюватимуть та не підживлюватимуть її. Зважаючи на причини, що зумовлюють тривожність, практичний психолог насамперед має налагодити взаємодію батьків з дитиною, змінити їхні педагогічні підходи й стиль спілкування. Зокрема, подбати про те, щоб батьки були передбачуваними, встановлювали зрозумілі дитині правила. До того ж фахівець має пояснити батькам і вихователям, як створити умови, за яких дитина матиме змогу знижувати напруження — яке ігрове обладнання придбати, як облаштувати місце для усамітнення тощо.

* Див. замітку «Діагностичний інструментарій, що допоможе дослідити тривожність дитини» на с. 30 цього числа журналу — Прим. ред.

Бути передбачуваними

Формувати зрозумілі правила й адекватні вимоги

Зберігати спокій

Конструктивно хвалити й сварити

Створювати ситуації успіху

Знімати напруження

Для тривожної дитини важливо, щоб події та поведінка оточення були передбачуваними. Тому дорослі мають готувати її до будь-яких змін у житті: зазвичай повідомляти про них, пояснювати, відповісти на запитання дитини. Коли дитина починає займатися новою діяльністю чи входить у незнайоме оточення, потрібно дати їй змогу при звичаїтися до нових умов, поспостерігати за іншими, самостійно поступово й за власним бажанням долучатися до діяльності чи спілкування.

Правила та вимоги, які висувають до дитини усі близькі дорослі, мають бути однаковими, відносно стабільними та зрозумілими. Не має бути ситуацій, коли за одну й ту саму поведінку дитину одного дня хвалять, а наступного — сварять. Вимоги дорослих мають враховувати можливості дитини. Тобто дорослі не повинні ані надмірно опікати дитину, ані вимагати від неї бути самостійною, знати та вміти понад свій вік.

У будь-якій ситуації, зокрема потенційно стресовій для дитини, поряд має бути врівноважений дорослий. Впевнена поведінка дорослих заспокоїть дитину, а тривожність, навпаки, — посилить тривогу і страхи. Загальним фоном взаємодії батьків і вихователів з дитиною має бути доброзичлива увага та емоційне спілкування.

Оскільки тривожна дитина має проблеми з самооцінкою, для неї важливо, щоб її поведінку віддзеркалювали дорослі. Позитивна оцінка її дій та поведінки, надас дитині впевненість, а зауваження — насторожують. Тому дитина має розуміти, за що її хвалять, а де вона порушила правила. Зауваження можна робити за методом «цукерки»: комплімент — критика — комплімент. Оцінювати вчинки дитини потрібно лише щодо неї самої, не порівнюючи її з іншими дітьми.

Для того щоб розвивати впевненість у собі, потрібно створювати «ситуації успіху» — давати такі доручення та залучати до тієї діяльності, у якій дитина вправна та, найімовірніше, буде успішною. І навпаки, уникати ситуацій змагання, завдань, що потребують спритності та рішучості. Адже вони лише підвищують напруження та невпевненість дитини в собі, зумовлюють у неї тривогу.

Оскільки одним із симптомів тривожності є тілесне напруження, дитині потрібно давати можливість розслабитися. Для цього, приміром, можна обійняти та/або погладити її, виконати з нею прості вправи, що дають змогу розслабити м'язи, відновити дихання**. Також можна домовитися про таке: коли дитині страшно, неприємно або боляче, вона може підійти до дорослого, який пропонує це правило, мовчки взяти його за руку, нічого не пояснюючи, і триматися стільки, скільки їй потрібно.

Окрім того, що практичний психолог створює загальні сприятливі умови та налагоджує взаємодію між дитиною та іншими педагогами

** Див. ігри та вправи, що сприяють розслабленню, на с. 117 цього числа журналу — Прим. ред.

чи працівниками дитячого садка, також він проводить із дитиною корекційно-розвивальну роботу. Здебільшого вона займає тривалий час і може бути як індивідуальною, так і груповою. Її зміст фахівець формує відповідно до проблем та потреб дітей, із якими працює, але при цьому орієнтується на **три основні напрями**:

- підвищувати самооцінку дитини;
- розвивати в дитини вміння керувати собою в ситуаціях, що зумовлюють хвилювання; формувати ефективні копінг-стратегії;
- знімати м'язове напруження.

За цими напрямками практичний психолог може підібрати ігри та вправи, арттерапевтичні методики.

Профілактика

Для того щоб запобігти тривожності у дітей, практичний психолог має проводити з ними групові розвивально-профілактичні заняття. Також фахівець має організувати просвітницьку роботу батьками та педагогами. Це можуть бути групові консультації, «батьківські лекторії», лекції, тренінгові заняття, семінари-практикуми, цикли занять у «Школі для батьків» тощо. Щоб інформувати батьків, практичний психолог може підготувати наочні матеріали — пам'ятки, буклети — й розмістити їх на інформаційному стенді.

Особливу увагу фахівець має приділяти консультуванню батьків і вихователів. Потрібно надати їм інформацію про особливості тривожної дитини, навчити взаємодіяти з нею. Допомогти батькам знайти спосіб налагодити взаємини в родині, якщо саме вони спричинили тривожність. Окрім цього, практичний психолог має ознайомити батьків та вихователів із вправами та іграми, що які можуть допомогти дітям, а іноді й батькам, знизити тривожність. Адже часто в тривожних дітей батьки теж тривожні.

Додаток

Рівні тривожності (за Анжелою Пасічніченко)

Рівень тривожності	Поведінкові прояви дитини
Високий	• постійно відчуває тривогу, очікує небезпеки • нерішуче ухвалює рішення, чутлива до невдач • має занижену самооцінку, невпевнена, несмілива, наївна, рідко проявляє ініціативу в спілкуванні, малоконтактна • статус у групі захисний: неприйнята або ізольована • складно адаптується до нових умов • не здатна орієнтуватися в людських взаєминах • має різні страхи • має соматичні проблеми

Закріплення Додаток



Рівень тривожності	Поведінкові прояви дитини
Середній	• переживання та тривожні стани проявляються лише під час певної діяльності • чутлива до своїх невдач, але рішучіше ухвалює рішення • рідко проявляє ініціативу в спілкуванні, хоча із задоволенням іде на контакт • має занижену самооцінку, несмілива • статус у групі — прийнята • спокійно поводить під час ігрової діяльності та спілкування з однолітками • за потреби звертається по допомогу до дорослих, але робить це невпевнено • адаптується до нових умов м'якше порівняно з дітьми, що мають високий рівень тривожності
Низький	• переживає тривожність лише в ситуаціях, які справді небезпечні • має адекватну самооцінку, впевнена в собі та своїх силах, рішуче ухвалює рішення • проявляє ініціативу в спілкуванні, активно взаємодіє з оточенням • адекватно реагує на свої невдачі, готова їх виправляти, прагне виконувати будь-які завдання • легко адаптується до нових умов, почувається комфортно як зі знайомими, так і з незнайомими людьми

**ЦЕ НЕ МАГІЯ
ЦЕ ПРОСТО
МИТТЄВА ДОСТАВКА
Е-ЖУРНАЛУ**

З'являється раніше
друкованого

shop.mcfr.ua
0 800 21 20 12 (дзвінки безплатні)

Ігри та вправи, що сприяють розслабленню



Водоспад (за Клаусом Фопелем)

Мета: знімати напруження, розслабитися.

Діти зручно сідають і заплющують очі. Два — три рази глибоко вдихають і видихають. Відтак уважно слухають практичного психолога й виконують його вказівки: «Уявіть, що ви стоїте біля водоспаду. Це не звичайний водоспад: замість води у ньому падає вниз м'яке біле світло. Тепер уявіть, що стоїте під цим водоспадом і світло спадає вам на голову. Ви відчуваєте, як розслабляється ваш лоб, рот, м'язи ший. Світло стікає по вашій потилиці, плечах, спині й ви помічаєте, як у них зникає напруження й вони стають м'якими та розслабленими. Світло тече по ваших грудях, животу й ви відчуваєте, як вони розслабляються, а ви без жодного зусилля можете дихати. Світло тече по ваших руках, долонях, пальцях і вони також стають м'якшими й розслабленими. Світло тече по ногах, спадає до ступнів: ви відчуваєте, що й вони розслабляються та стають м'якими. Цей дивовижний водоспад із білого світла огортає все ваше тіло. Ви почуваетесь спокійно й безтурботно, з кожним вдихом і видихом ви дуже розслабляєтеся й набираєтеся сил. Тепер подякуйте водоспаду світла за те, що він вас розслабив. Трохи потягніться, випрямітьесь й розплющте очі».

Примітка. Після цієї вправи доречно запропонувати дітям зайнятися чимось спокійним.

Руки, що танцюють (за Клаусом Фопелем)

Мета: усвідомити свої почуття й розслабитися.

Практичний психолог заздалегідь розкладає на підлозі аркуші паперу формату А2 або старі шпалери та ставить коробку з різноманітною крейдою. Кожна дитина по черзі обирає два шматочки крейди, які їй подобаються. Після цього лягає на спину й простигає руки так, щоб кисті та лікті були над аркушем. Тобто, щоб у неї був простір для малювання. Відтак практичний психолог пропонує дітям заплющити очі й, коли він увімкне музику, почати малювати обома руками, рухаючи крейдою в такт мелодії. Через 2—3 хв практичний психолог пропонує дітям подивитися, що вони намалювали.



Танець наосліп (за Клаусом Фопелем)

Мета: розвивати довіру одне до одного, знімати м'язове напруження.

Діти об'єднуються в пари. Одній дитині з пари практичний психолог зав'язує й очі цупким шалюком — вона виконуватиме роль сліпого. Її партнер по парі буде поводителем. Вони сідають одне напроти одного й беруться за руки. Практичний психолог амікає музику, а діти «танцюють». Поводир рухає руками під музику, а його «сліпий» партнер намагається повторити ці рухи. При цьому діти мають не відпускати руки. Через 1—2 хв діти міняються ролями й гру повторюють. Із часом практичний психолог може ускладнити гру й запропонувати дітям танцювати стоячи, рухатися приміщенням.

Примітка. Якщо тривалість дитина відмовляється зав'язувати очі, практичний психолог має дозволити їй не наокувати — дозволити їй танцювати з розкритими очима.

Штанга (за Марією Чистяковою)

Мета: розслабляти м'язи спини та рук, створювати ситуацію успіху.

Варіант 1. Практичний психолог пропонує дітям уявити, що вони спортсмени-важкоатлети і їм потрібно підняти штангу. Для цього діти ставлять ноги трохи ширше плечей, злегка згинають коліна. Відтак нахилиються, опускають руки вниз, напружують їх і уявляють, що відривають штангу від підлоги. Після цього кидають штангу, видихають і розслабляються. Роблять ще кілька підходів.

Варіант 2. Діти роблять все те саме, що й у першому варіанті, а відтак уявляють, що піднімають штангу над головою. Для цього вони прогинають попереки, розгортають плечі й повільно піднімають напружені руки вгору. Фіксують положення, щоб судді зарахували перемогу. Коли відчувають, що стало важко, кидають штангу, видихають і розслабляються. Практичний психолог вітає важкоатлетів із перемогою, відтак пропонує вклонитися глядачам і поплудувати одне одному. Вправу виконують кілька разів.



Гвинтики (за Марією Чистяковою)

Мета: знімати м'язові затиски в ділянці плечового пояса.

Практичний психолог пропонує дітям «перетворитися» на гвинтики. Для цього вони ставлять п'яти й носки поряд. За командою практичного психолога «Почали» — по чергово повертають корпус ліворуч і праворуч. Водночас спрямовують руки в тому напрямку, в якому рухаються.

Бурулька (за Марією Чистяковою)

Мета: розслабляти м'язи рук.

Практичний психолог пропонує дітям відгадати загадку про бурульку.

У нас під дахом
Білий цвях висить,
Сонце зійде,
Цвях впаде.

Відтак пропонує інсценізувати її: «Коли я прочитаю першу частину загадки, зробіть вдих, станьте навшпиньки й підніміть руки над головою. При цьому намагайтеся якомога сильніше витягнути та напружити тіло. А коли я прочитаю другу частину загадки — опустіть руки й розслабтеся». Вправу виконують кілька разів



Насос і м'яч (за Марією Чистяковою)

Мета: розслабити якомога більше м'язів тіла.

Діти об'єднуються в пари. Один учасник у парі виконує роль м'яча, а його партнер — насоса. «М'яч» стає, розслабляє усе тіло й злегка згинає ноги та руки. Щоб зобразити, що він не наповнений повітрям, трохи нахиляє тулуб вперед, опускає голову. Відтак «насос» починає «надувати м'яч» — відтворює руками рухи, що імітують роботу насоса й супроводжує їх звуком «з-з-з-з». Із кожним звуком «м'яч» поступово наповнюється повітрям: випрямляє ноги, тулуб, піднімає голову, надуває щоки, розводить руки в сторони. Після цього «насос» припиняє працювати й удає, що висмоктує із «м'яча» шланг. Відтак «м'яч» щосили випускає повітря зі звуком «ш-ш-ш» і «здувається» — розслабляє тіло, злегка згинає кінцівки. Після цього діти в парі міняються ролями й гру проводять ще раз

Підготувала **Світлана Олексенко**, старший викладач кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, практичний психолог-методист